

ANADOLU SELÇUKLUDAN OSMANLI'YA ESNAF ÖRGÜTLENMELERİ

Ülkü İleri¹

¹ORCID ID: orcid.org/0000-0002-2048-8627

ÖZ

Özellikle Türklerin Orta Asya'dan Anadolu'ya göçüyle yani 11. yüzyıldan itibaren Anadolu'da gelişen örgütlenme biçimi olan "Ahilik" fütûvvet, ahlak, dayanışma anlayışına dayalı İslami bir esnaf teşkilatıdır. Ahilik 15. Yüzyıldan sonra yerini "lonca" düzenine bırakmıştır. Ahilik gelenekleri lonca düzeninin de temelini teşkil etmiştir. Osmanlı döneminde "lonca" düzeni devlet tarafından hem denetlenmiş hem de desteklenmiştir. Bu bağlamda devlet, "narh" düzenlemelerini uygulardı. Narh uygulamalarıyla devlet, kendi halkını fiyat artışlarına ve fiyat dalgalanmalarına karşı korumayı ve böylece kentte toplumsal ve siyasi istikrar sağlamayı amaçlıyordu. Devlet bu amaçla narh düzenlemelerinde "kadı" kontrolünde bir memur "muhtesib" tayin ederd. "Kadı" ve "muhtesib" haklı fiyatı saptama ve kontrol görevi ile yükümlüydü. Rekabete yer vermeyen lonca düzeni bu yönüyle Osmanlı'da kapitalizmin oluşması için uygun bir zemin yaratmamıştır. 19. Yüzyılda Osmanlı pazarının ithal mallara açılmasıyla birlikte zayıflamış ve 20. yüzyıl başlarında ise sona ermiştir. Makalede ahilik ve lonca düzeni bütün boyutlarıyla ele alınmakta Osmanlı ekonomisiyle olan ilişkileri mercek altına alınmaktadır. Böylelikle bu konudaki soru işaretlerine cevap verilmeye çalışılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Lonca, Esnaf, Rekabet, Ekonomi

¹ Dr., Serbest Araştırmacı, İzmir / Türkiye

E-posta: ulkuileri@hotmail.com

ARTISAN ORGANIZATIONS FROM ANATOLIA SELJUK TO OTTOMAN

Ülkü İleri

ABSTRACT

“Ahîlik”, which was developed after migration of Turks to Anatolia from middle Asia in 11.century, is an Islamic organization of artisan. It is supported to “fütûvvet –fraternity”, ethic and solidarity. Ahilik gave up its place to “guild - lonca” organizations after 15. Century. Ahilik traditions constituted base for guild organizations. “Lonca” organizations were supervised and supported by state during Ottoman Period. In this frame, the state used to put into practice “narh” regulations. By “narh” regulations, the state used to protect its people from price increase and price undulation and thus, state used to aim social and political stability. The state, by “narh” regulations used to assign “muhtesib” in “kadı” control. “Kadı” and “muhtesib” was responsible for price fix and control. ‘Lonca’ organizations, which didn’t allowed competition and thus didn’t create proper base for capitalism flourish, got weak in 19. Century together with opening Ottoman market to imported goods and came to an end in the beginning of 20. century. “Lonca” organizations were studied by all aspects, together with relation to Ottoman economy in this article. In this case, it was tried to answer questions on this issue.

Keywords: *Guild, Artisan, Competition, Economy*

Giriş

Özellikle Türklerin Orta Asya'dan Anadolu'ya göçüyle yani 11. Yüzyıldan itibaren Anadolu'da esnaf ve sanatkarlara eleman yetiştiren, işleyiş ve denetimlerini düzenleyen bir kurum olarak "Ahîlik", tüzüklerinde yazılı sanat dallarına gençleri alıp, öncelikle mesleki bilgiler yerine ahlak ve toplantı usul ve adabı öğretilirdi. Ahiler cömertlik, muhtaçlara yardım etme, zulüm görenleri koruma, din ve mezhep farkı gözetmeden tüm insanları sevme, birbirlerine destek olma, kardeşlik (fütüvvet)yönleriyle tanınmışlardı. Ahilik 15. yüzyıldan sonra yerini "lonca" düzenine bırakmıştır.

Ahi örgütlerini; ekonomik boyut, siyasi boyut, sosyal boyut, hukuki boyut ve dini boyut çerçevesi içinde değerlendirebiliriz.

Hirfet/esnaf/lonca yönetimine bağlı zanaatkâr veya satıcı esnaf arasında egemen "fütüvva" ahlakına göre bir kazanç peşinde koşarak geçineceğinden fazla kazanmaya çalışmak ahlaki noksanların kaynağı sayılıyordu. Bu nedenle hirfet üyeleri fazla zenginleşeni aralarından çıkarır, tüccar sayarlardı. Rekabeti ortadan kaldıran hirfet sistemi toplumun uyumunu ve geçimini güvence altına alan Osmanlı için ideal bir düzendi.

Bu bağlamda, yerli endüstrinin büyümesi için gittikçe genişleyen bir dış pazar gereksinimi hiçbir zaman düşünülmemiştir. Çünkü iç pazar ihtiyaçlarını önde tutan bir hirfet sistemine bağlı kalınmaktadır. Osmanlıların 16. yüzyılda kapitülasyonları Batı devletlerine iyi bir politika eseri imiş gibi severek bağışlamaları Osmanlı iktisadi ve ticari politikasının temel ilkesini açıklar: İç pazarda bolluk düşüncesi temel iktisadi kaygıdır. Osmanlı Devleti 19. yüzyılda Tanzimat Dönemi'ne kadar hirfet sistemine sıkı sıkıya bağlı kalmış, endüstri kapitalizmine götürebilecek koşullara karşı olmuştur.

Ahiler

Ahîlik

Özellikle Türklerin Orta Asya'dan Anadolu'ya göçüyle yani 11.yüzyıldan itibaren gelişen örgütlenme biçimi olan "ahîlik" fütüvvet, ahlak, dayanışma anlayışına dayalı İslami bir esnaf teşkilatıdır. Eli açıklık, yiğitlik, yardım severlik anlamına gelen fütüvvet, bir anlamda kişinin bütün benliğiyle Allah için Allah'a yönelmesidir. Tüm iyi huyları bünyesinde taşıyan "fütüvvet" ahlaki bir düşünce sistemidir, (Dilik,1991;30). Bir başka deyişle fütüvvet, İslami bağlamda "ideal insan" kavramı etrafında kristalleşmiş ahlaki bir koddur. 8. yüzyıldan

itibaren fütüvvet, belirli ahlak ve hareket biçimleriyle tanımlanan bir davranış felsefesine dönüşmüş, İslam dünyasının muhtelif şehirlerinde bazı sosyal grupların önderliğinde sürdürülen ortak bir hayat tarzı ile irtibatlandırılmıştır, (Goshgarian,2017;179). Adeta ahîliğin genel esaslarını, ilkelerini bünyesinde toplayan kurallar bütünüdür. Fütüvvet, ahîlik “adabı”, yani belli ahlak ve davranış kuralları, yüzyıllar boyunca Anadolu Türk Halkının milli karakterini belirlemiştir. Bugün sosyal antropologların Türk köy ve kasabalarında sıradan Türk insanının davranışları üzerinde tespit ettikleri özellikler, olağanüstü bir konukseverlik, güç durumunda olanların yardımına koşma, özveri ve dayanışma, “emece” denilen tarlada hep birlikte ortak çalışma, büyüğe saygı, hırsızlıktan, cinsel tacizden ve başkası aleyhine kötü söz söylemekten kaçınma (eline ,beline ,diline hakim olma), yiğitlik ve civanmertlik hepsi fütüvvetnamelerde telkin edilen ideal insan sıfatlarıdır,(İnalçık 2012, s.40) Ahî kelimesi Arapçası itibariyle “ihvan” ’kardeşim demektir, kardeşlik demektir. Buna Batı dillerinde “fraternite” de derler (Ortaylı,2006, s.95). 20. yüzyılın başlarına kadar Anadolu da esnaf ve sanatkarlara eleman yetiştiren, işleyiş ve denetimlerini düzenleyen bir kurum olarak Ahilik, tüzüklerinde yazılı sanat kollarına gençleri alıp, öncelikle mesleki bilgiler yerine ahlak ve toplantı usul ve adabı öğretirdi. Zira bu dönemde çıraklar, esasen uygulamalı bilgileri bağlı oldukları sanat dalları içinde öğrenmekteydi. Yamak-Çırak-Kalfa-Usta ilişkilerinin somutlaşarak hiyerarşik bir yapılanma içine girdiği Ahî Birlikleri, anılan kademelerde içten ve samimi bağlarla paternalist (baba -evlat) ilişkisi içinde sanatı sağlam ahlaki ve mesleki temellere oturtmuştur (Demir ,2012, s.554). Ahîler cömertlik, muhtaçlara yardım etme, zulüm görenleri koruma, din mezhep farkı gözetmeden tüm insanları sevme, birbirlerine destek olma yönleriyle tanınmışlardır. Ahîlik 15. Yüzyıldan sonra yerini “lonca ” düzenine bırakmıştır (Tuncay ve Ekmekçi,2005, s.69).

Anadolu’da Moğol İlhani egemenliği yerleştiği dönemde (1243-1336), ahiler Moğollara ve işbirlikçi Selçuklu ileri gelenlerine karşı koyan Türkmen halkın yanında yer aldılar. Türkiye Ahî Teşkilatının kurucusu Evren (Evran) 13.yüzyıl başlarında Bağdat’ dan Anadolu’ ya gelen bir grup ulema ve sufiler arasında idi. 1247 ‘de Ahi Evren’i Kırşehir’de debbağlar şeyhi olarak görüyoruz. Debbağlar Anadolu şehirlerinde en aşağı işçi tabakasını oluşturmakta olup, öbür İslam şehirlerindeki “ayyârûn” gibi serkeş kalabalık bir grup teşkil etmekte idiler. Ahi Evren’in 1261’de bir ayaklanmada öldürülenler arasında olduğu tahmin olunmaktadır.

Vefatından sonra Kırşehir’de dericiliğin öldüğüne dair halk arasında yaygın olan rivayet dikkate değerdir. Aksaray, Niğde, Denizli, Tokat ve Sivas gibi Orta Anadolu’nun önemli sanayi kentlerinde, Kırşehir’dekine benzer olaylarda başlıca ahilerin ezildiği ileri sürülmektedir. Bu katliamlar üzerine ahilerin, Selçuklu-Moğol zulmüne uğrayan Babailer ve abdallar gibi Türkmenlerin egemen olduğu uc bölgelerine göçe başladıkları düşünülmektedir (Bayram,1991, s.12).

Ahi Örgütleri

Ahi örgütlerini; ekonomik boyut, siyasi boyut, sosyal boyut, hukuki boyut ve dini boyut çerçevesi içinde değerlendirebiliriz. Şimdi bu özellikleri kısaca ele alalım.

Ekonomik Boyut

Şehrin üretim koşulları, esnaf teşkilatı ile devletin iş birliği sayesinde ayarlanırdı. Bu koşullar, siyasi iradenin her an esnafa müdahalesini gerektirirdi. Ortaçağın dış pazara mal göndermeyen kasaba ve küçük şehir ekonomisi, Osmanlı esnaf teşkilatını ve etik koşullarını belirlemiştir. Küçük şehirde, yerel mal üretiminin şehir ihtiyacına göre ayarlanması gerekirdi. Talep sınırlıdır, bu nedenle fazla üretim fiyatın düşmesine ve esnafın zarara uğramasına yol açar. Noksan üretim ise fiyatın fazla artışına neden olur ve tüketicinin zararınadır. Bu nedenle şehrin nüfusuna göre üretimin ayarlanması gereklidir. İşte bu koşullar, kasabada esnaf teşkilatının temel ekonomik sistemini belirler. Talep arttığı zaman kenar mahallelerde “ koltuk” denilen kaçak ustalar ortaya çıkar. Bu kaçakları yasaklamak için esnaf devlete başvurur. Esnaf ustaları, esnafın seçiminden sonra padişah beratıyla onanırdı. Devlet, genellikle beratlı esnafı desteklerdi. Böylece esnafla devlet arasında gittikçe kuvvetlenen sıkı bir iş birliği ortaya çıktı. Osmanlı’dan önce bu işleri şehirde esnafın lideri olan güçlü zengin ahi babalar yerine getirilerdi (İnalçık,2012, s.41).

Siyasi Boyut

Moğol egemenliği altında Konya Selçuklu sultanlarının vilayetlerde otoritesi iyice zayıflamış bulunuyordu. Bu yüzden, şehirlerde bazı kamu görevlerinde öncelikle güvenlik işlerinde devletin temel fonksiyonlarını esnafın başı sayılan ahi babaların üstlendiğini görmekteyiz. Her büyük şehirde en nüfuzlu ahi reisi, şehir belediye başkanı veya bir emir gibi hareket etmeye başlamıştır (İnalçık,2017, s.74). Söz konusu anarşi devrinde her ahi esnaf teşekkülü

kendi şehrinin asayiş ve düzenini sağlama işini kendisi düşünmek zorunda kalıp "ahi- babayı" yahut ahilerden birisini oturdukları şehre "vali" seçtikleri usul haline gelmiştir (Akdağ,2014, s.25).

Sosyal Boyut

İslam tarihinde çok erkenden, büyük şehirler debbağlık gibi beceri gerekemeyen sanat kollarında çalışan işçiler, başıboş işsiz delikanlılar (lumpen proleteriat), sık sık şehir düzenini bozan geniş bir grup oluşturmakta idi. Bunlar "fetâ – genç delikanlı, ayyâr – serkeş, dolandırıcı, şatır – neşeli, şen" gibi adlarla anılıyor; devlet kontrolü gevşediği zamanlarda, yağma ve kitale – karışıklık fırsat buluyor, kargaşa unsuru oluyorlardı. Buna karşı sivil toplum ve devlet yalnız zor kullanarak değil, pratik fütüvvet eğitimiyle de bir çözüm yolu aramıştır. Yakındoğu şehirlerinde İslam'dan önce de fütüvvet kuralları ve gençler birlikleri mevcuttu. Fütüvvet, her şeyden önce genç işçileri, başıboş şehir kabadayılarını sosyal-etik kurallar yoluyla "terbiye" etmeye çalışıyor, bu kuralları İslami ve sufi-tasavvufi müeyyidelerle güçlendiriyordu. Özellikle fütüvvet, işsizliği, başıboşluğu reddeder, ustaya mutlak itaat, iş disiplini ve kanaatkarlık ister. Bütün bunlar, belli bir üretim tarzının kasaba hırfet sisteminin iyi işlemlerini sağlayan etik-sosyal kurallardır ve tabii siyasi irade tarafından kuvvetle desteklenir (İnalçık,2017, s.76).

Hukuki Boyut

Ortaçağın zorunlu esnaf birlikleri(loncalar), Avrupa ülkelerinde olduğu gibi bir takım dayanışma sandıkları kurmuşlar ve mensuplarına oluşabilecek risklere karşı belirli ölçüde bir güvenlik sağlamaya çalışmışlardı. Tabii ki bu yardımlaşma sandıkları devletçe ya da devletin öncülüğü ile kurulup örgütlenmiş, değillerdi. Bunlar dinsel nedenlerden, esnafın karşılıklı dayanışma anlayışından doğmuşlardı.

Osmanlı İmparatorluğunda loncaların kurmuş oldukları bu sandıklara "Orta Sandığı" ya da "Teavün Sandığı" denilmekteydi. Teavün sandıklarınca karşılanan risklerin kapsamı oldukça genişti. Ancak yapılan yardımlar daha çok muhtaç olma koşuluna bağlıydı. Sandıklar hastalanan üyelere tedavileri için gerekli yardımları yapardı. Yaşlanarak işini terk etmiş ve muhtaç duruma düşmüş ustalarla, tedavisi mümkün olmayan bir hastalık ve sakatlık sonucu iş göremez duruma düşmüş usta, kalfa ve çıraklar gibi bütün meslek mensuplarının geçimlerini sağlamak da bu sandıkların amaçlarındandı. Sandıklar bundan başka muhtaç duruma düşmüş esnaf ve esnaf ailelerine

yardım ederdi. Lonca yardımlaşma sandıkları fakir üyelerle, bu üyelerin aile fertlerinden birinin ölümü halinde, bunların sosyal seviyelerine uygun bir şekilde cenaze merasimi tertipler ve gerekli giderleri karşılardı. Sandıklar ayrıca esnafa faiz karşılığında ödünç para da verirlerdi.

Sandıkların gelir kaynaklarını usta ve kalfaların haftada ya da ayda bir ödeme gücü ve geleneklere göre ödedikleri aidat, sandığa yapılan bağışlar, çıraklıktan kalfalığa, kalfalıktan ustalığa geçenler için sandığa ödenen harçlar teşkil etmekteydi (Dilik,1991, s.24).

Loncaların kurdukları sandıklar genellikle sosyal sigortaların öncüleri olarak kabul olunmaktadır (Saymen,1954, s.46). Tabii ki bu sandıklarla sosyal sigortalar arasında birçok bakımlardan farklar bulunmaktadır. Ancak, o devrin koşulları göz önünde bulundurulacak olursa, bu sandıkların mensuplarını çeşitli risklere karşı önemli ölçüde korumuş ve bu bakımdan önemli sosyal fonksiyonlar görmüş olduklarını kabul etmek gerekir (Dilik,1991, s.25).

Dini Boyut

Ortaçağ şehirlerinde hemen bütün iş hayatı yukarıda da belirtildiği gibi işlenen eşyanın cinsine göre sıkı kaidelere tabi birtakım "lonca - korporasyonlara" ayrılmıştı. Bugün esnaf dernekleri (zamanına göre bir nevi tekke-ler) dediğimiz bu müesseseler, her zanaat şubesinde çalışan insanları birer "pir" in manevi- dini kutsiyetine inandırıp, onları bu zanaatın tarikatı içinde sadık ve mesleğin bütün kaidelerine candan bağlı müritler haline getiriyordu. Bu suretle daha ziyade eşya izleyicisi olan zanaat şubeleri mesela fırıncılar, ayakkabıcılar, kasaplar, bezciler(dokumacılar), dericiler ve başkaları hep birer esnaf loncasına (yahut tarikatına) sahiptiler (Akdağ, 2014, s.23).

Diğer taraftan, genellikle zengin ahilerin bir zaviye bina edip vakfiyelerinde kendisini, evladını vakfa müteveli tayin ettikleri bilinir. Selçuklu ve Osmanlı döneminden kalan bu vakfiyeler, zaviyelerin idaresi ve fonksiyonları hakkında bizi aydınlatmaktadır. Vakfiyelerin çoğunda gelirin tevliyet, tamir ve idame giderlerinden kalan kısmının "fukara ve mesakîne - oturulacak yer" ve "sâdirîn ve vâridîn" yani yolculara harcanması genellikle şart koşulur. Osmanlı sultanlarının ahi zaviyelerine - küçük tekke yaptıkları hemen hemen tüm vakıflarda da "âyende ve revende" ye (gelen giden yolculara) Allah rızası için hayır işi olarak hizmet- iş, vazife, görev şartı belirtilmiştir. Bu sebeple zaviye vakfi, bir din adamı adına bir şeyhe yapılmaktaydı. Dervişleri, güçsüzleri korumak dini bir hayır işi olarak ahi zaviyelerinin esas

görevlerindedir. Fakat zaviyeler daha çok “gariban”, “ayende ve revende”, yani yerinden yurdundan ayrılmış kimselere, yolculara hizmet etmek için kurulmuştur. Ahi zaviyelerinin kuşkusuz başka işlevleri de vardır: Genç işçilerin ahlaki-sosyal davranışlarını düzenleyen fütüvvet kurallarının (daha öncede belirtilmiştir) eğitim yeri olması, bu esas fonksiyonlarından biridir. Bu kurallar sınırlı bir pazar için üretim yapan hırfet ve esnaf toplumunun dengeli ve ahenk içinde işlemesini güvence altına alır (İnalcık, 2017, s.72-73).

Örgütsel Yapı

Uç toplumlarında (Anadolu Selçuklu’ da sınır toplumları, örneğin Osmanlı Beyliği) Osman Gazi’nin manevi destekleyicisi, hukuki ve sosyal hayatı örgütleyici olarak ahîleri ve fakıları görüyoruz. Osman Bey bir bölgeyi ele geçirdikten sonra bu ülkeyi nasıl örgütleyeceğini ahilerden ve fakılardan sorardı. Fakılar, İslam hukukunu, İslam kurumlarını bilen insanlar olarak gazi önderi yönlendirici bilgiler sağlamaktadır. İlk Osmanlı beyleri Osman ve Orhan tarafından ahîler ve fakılara verilmiş birçok vakıf köy ve çiftlik, tahrir defterleri kayıtlarıyla bize kadar gelmiştir. Fakıların en aşağı kademedeki olanları köy imamlarıdır. Daha yukarıda kadılar, vezirler gelmekteydi. Daha Osman Gazi zamanında İslam hukukunu bilen kişilerle devlet kuran bey arasında sıkı ilişkiler kurulmuştur. Beyliği teşkilatlandırma, dini sosyal hayatı düzenleme bakımından bu fakılar son derece önemli rol oynamışlardır. Din adamlarının ilk dönemlerde devletin örgütlenmesinde beylere danışmanlık yapmış olmaları, ilk vezirlerin de onlar arasından seçilmiş olması olayını açıklar. Osman dönemine ait fakılar arasında Ede- Bali, Tursun Fakîh adlarını biliyoruz (İnalcık 2012, s.34-35).

Diğer taraftan ahî birliklerine geldiğimizde, zanaatçıların içinde en dürüst ve hürmete değer olan, herhalde yaşça da ileri bulunan bir üstad derneğin reisiydi ve ona “ahî” deniyordu (İbni Batuta “ahî” nin, esnaf birliğine dahil azalar, zaviye dervişleri (çünkü Seyyah’ın devrinde zaviyelere şeyhler hep ahilikten gidiyorlar) ve ahî gençleri (fityan) tarafından teşkilata getirildiğini söylüyor (İbni Battuta1958, s.125). Zanaat mensupları üzerindeki nüfuz ve tesiri itibarıyla tam bir tarikat şeyhine benzeyen esnaf reisinden başka, dernek mensupları arasındaki disiplini sağlayan ve kendilerini tek bir kuvvet halinde tutmak için, esnaf şeyhinin bir nevi subaşı olarak “fityan” a kumanda eden bir yiğitbaşı yahut “server” adında bir ikinci reis vardı. Şüphesiz her şehirdeki bütün zanaatların insanları aynı tarz teşkilata sahiptiler. Şu halde, bir şehirde bulunan çok sayıda “ihvan” (yani ahîler) ve server (yani yiğit

başılar) , emirlerindeki teşkilatlı işçi kitleleri (fityan) sayesinde devirlerinin siyasi meselelerinde ve hükümet idaresinde tesirli söz sahibi bulunuyorlardı ki , saltanat mücadelelerinde ve şehirlerde patlak veren birçok siyasi-sosyal karışıklıklarda bunu çok iyi izlemektediriz. Bir şehirde ne kadar zanaat şubesi varsa, sayıları o kadar olan "ahî"lerden birisi diğerlerine reis olup, kendisine "Ahî Baba" deniyordu. Şehrin iktisadi hayatında rolü en üstün olan zanaat derneğinin şeyhi, diğer bütün ahîlerden üstün olarak " Ahî Baba" kabul olunmaktaydı (Akdağ,2014, s.23-24).

Osmanlı Esnaf Teşekkülleri (Loncalar)

Osmanlı Esnaf Teşekkülleri ve Örgütsel Yapı

Selçuklu devri Türkiye şehirlerinin esas karakterini orta çağa has esnaf-ahî teşkilatının yahut daha genel deyimle, sosyal-iktisadi meslek dernekçiliğinin teşkil etmiş olduğu yukarıda belirtildi.1300'den 1453'e kadar geçen bir buçuk yüzyıllık zaman ise Selçuklu Türkiye'si ile Osmanlı Türkiye'si arasında bir geçit sürecini ifade ettiğinden, her şey devamlı surette değişmekte olduğundan, kurumların belirmiş kurallar içinde oturmuş yaşantısına rastlamak imkânı yoktur. Fakat, İstanbul'un fethinden sonraki ilk elli yılda artık, Türk şehir toplulukları, belli kurallara dayanan uzun ömürlü biçimlerini yeniden kazanmışlardı (Akdağ,2014, s.394). Bu bağlamda, bu dönemde Orta-Doğu şehirlerine egemen olan üretim ve dağıtım tarzı, temel şekli ile "hırfet/esnaf" sistemine dayanmakta idi (İnalçık, 2012, s.265).

Bu dönemde en genel çizgileri ile esnafı; şehir ve kasabalarda, mal ve hizmet üretimi ile ilişkili herhangi bir iş kolunun belirli bir alanında uzmanlaşmış olarak çalışanların meydana getirdiği mesleki örgütlenmeler olarak tanımlayabiliriz. Bu arada iş kolunun belirli alanı deyimini, her mal ve hizmet diye belirtmemiz gerekir. Çünkü, esnaf örgütlenmeleri, bugün bildiğimiz anlamda belirli bir iş kolunun bütünü, hatta birkaç mal veya hizmeti ihtiva eden bir bölümünü kapsamaktan oldukça farklı, çok dar ve sınırlı zümreler halinde, her bir malın ham maddeden başlayarak nihai tüketime hazır hale gelinceye kadar geçirdiği üretim aşamalarının her biri ayrı bir esnaf birimi olarak örgütlenmekle kalmaz, ayrıca her aşamada, farklı mal türleri varsa, onlarda ayrı birer örgütlenme biçimi oluştururlardı. Örnek olarak deriyi gösterebiliriz. Hayvancılıktan başlayıp, nihai tüketim olarak ayakkabı haline gelinceye kadar geçtiği her teknik veya ticari aşama birbirinden bağımsız birer esnaf örgütlenmesine sahne olurdu. Canlı hayvan ticaretini yapan celepler,

kesimi yapan kasaplar, ham deriyi işleyen debbağlar, işlenmiş deriyi satan tacirler, nihai mamul olarak ayakkabı yapanlar birbirinden bağımsız birimler halinde örgütlenmekle kalmaz, ayrıca her aşamadaki farklı mallar da ayrı örgütlenmeye sahne olurdu. Sığır ve koyun kasapları birbirinden ayrıldığı gibi, nihai tüketim malı olarak ayakkabı imalatında çizme, pabuç, mest, terlik vb. yapanlar da farklı örgütler içinde birbirinden ayrılmakla kalmaz, ayrıca bu ayakkabıların çeşitli dini zümrelere göre değişen renk veya şekillerini imal edenler de birbirlerinden ayrı birimler halinde örgütlenmişlerdi. Gıda, metal inşaat, dokuma imalatı alanlarında da durum pek farklı değildi. Mesela boyacılar, kullandıkları boya ham maddesine ve boyadıkları renklere göre ayrı ayrı örgütlendikleri gibi boya işini toptancı tüccar için veya nihai tüketici için yapmalarına göre de farklı örgütlere sahip bulunurlardı (Genç,2017, s.290).

Her şehirdeki esnaf örgütleri, başlıca iki ayrı grup olarak görülüyordu: İnşaat sektöründe faaliyet gösteren ve sayıları 40 kadar olan esnaf örgütleri bir grup olarak devletin tayin ve esnafın da tasvip ettiği " Mimar başı veya Mimar Ağa"nın denetim ve nezareti altında bulunurlardı. İnşaat sektörü dışında kalan esnaf örgütlerinin tamamı ayrı bir grup olarak kendi seçtikleri ve yerine göre "Şeyhi Seb'a veya Ahî Baba" diye isimlendirdikleri bir şeyhin genel nezareti altında bulunmakta idiler.

Her esnaf topluluğu, mesleki faaliyetinde tabi bulunacağı özel kuralları, normal olarak kendisi kararlaştırır ve bütün ustaların ortak kararı olarak onaylanmak üzere kadiya sunardı. Kadı; şeriata, kanunlara, müesses örf ve adetlere aykırı olup olmadığına dair incelemesini hızla tamamladıktan sonra, teklifi Divan'a arz ederdi. Divanın onayından sonra ustalar tarafından hazırlanmış bulunan taslak, kendileri için artık bağlayıcı niteliği olan bir temel belge haline gelirdi.

Aynı örgütte yer alacak ustaların çoğunluğuna ait iradeyi yansıtan bu temel belgede ustalık, kalfalık gibi mesleki unvanların kazanılma şartları üretilen malın cinsi ve kalitesi, ham maddenin temin ve tevzii dükkanların yer sayısı vb. gibi konular yer alırdı. Çoğunluğun iradesi belirli bir konuda değişirse, aynı usul içerisinde bu değişiklikler de belgeye eklenir veya yeni bir belge düzenlenirdi.

Bu şekilde tespit edilen kuralları uygulamak ve muhtemel sapmalara meydan vermemek için bir icra organı gerekli idi. Esnaf örgütünün icra organı, 'ihtiyar ustalar, nizam ustaları veya lonca ustaları denen ileri gelen ustaların teşkil ettiği bir idare heyeti ile bu heyetin başkanı durumda olan "kethûda" ve yardımcılarında oluşuyordu.

Kethüdayı normal olarak esnaf seçerdi. Tayinle belirlendiği nadir hallerde bile esnaf çoğunluğunun tasvibi zorunlu idi. Kethüdanın seçilmesi veya değiştirilmesinde yetkili merci kadılıktır. Kethüda yanında 18. yüzyıldan itibaren hemen her esnaf örgütünde zorunlu olarak bulunan başlıca görevli "yiğitbaşı"dır. Kethüda için izlenen usulle seçilen yiğitbaşı, esnafın örgüt içi ilişkilerinde kethüdanın yardımcısı olarak yönetimi yürütmekle yükümlü idi. Esnafın dış alemle ilişkilerini, yani diğer esnaf örgütleri ile, mal aldığı veya sattığı zümrelerle, kamu otoriteleri ile olan ilişkilerini ise kethüda doğrudan doğruya kendisi yönetirdi (Genç,2017, s.292).

Osmanlı'da Ekonomik Yapı

Klasik Osmanlı, pre-kapitalist (kapitalizm öncesi) özellikler gösteren bir toplumsal yapıdır. Osmanlı ekonomisi üç ana ilkeye istinat ediyordu. Bu ilkeler "provizyonizm (iaşe)", "fiskalizm (gelir arttırma)" ve "tradisyonalizm (gelecekçilik)"dir (Toprak, 2002, s. 222). Şimdi bu ilkeleri mercek altına alalım.

Provizyonizm (İaşe) İlkesi

Osmanlı provizyonizmine göre iktisadi bakımından kendi kendine yeterli olması beklenen temel bölgesel birim "kaza" idi. Merkezinde, nüfusu genellikle 3-20 bin arasında değişen bir yerleşme yeri ve çevresinde 20-30'dan 100-150'ye kadar değişebilen köylerden oluşan bu dar bölge, üretim ve tüketimin birbiriyle dengelenmesi beklenen, istenen temel birimdi. Bölge içinde üretilen mallar, kazanın ihtiyacı karşılandıktan sonra bölge dışına gönderilebilirdi. Başta kadı olmak üzere, mahalli kamu görevlilerinin fonksiyonları bunu sağlamaya yardımcı olma idi. Bölgenin ihtiyacını aşan malların yönelebileceği ikinci mahreç devlet kurumları ve bunların büyük çoğunluğunun bulunduğu İstanbul'du. Üretilen mallar bu ihtiyaçlara da cevap verdikten sonra, imparatorluğun diğer bölgelerine gönderebilirdi. Yurt içi ihtiyaçların tümü karşılandıktan sonra kalan mallar varsa, bunların yurt dışına ihraç edilmesine izin verilirdi. Üreticinin kaza dışına çıkararak iç ve dış pazara yönelen kısmı gümrük resmine tabi olmaya başlardı. Kısaca ifade edersek, üretim faaliyetlerinin amacı, ülke içinde mal ve hizmet arzının mümkün olduğu kadar bol ve ucuz olmasını sağlamaktı. Bu bağlamda, yurt içi mal arzını, mümkün olduğu kadar yüksek tutma amacına uygun olarak ihracat, teşvik edilen ve kolaylaştırılan değil, aksine yasaklar, kotalar ve ihraç resimleriyle sınırlandırılan bir faaliyet olarak düzenlemelere tabi tutulur, buna karşılık ithalat, arzu

edilen, teşvik görmesi ve kolaylaştırılması gereken bir faaliyet olarak görülmüdü.

Provizyonizme dayanan Osmanlı iktisadi politikasında ithalat, mal arzını yüksek tutmaya yardımcı olduğu sürece, onu içerde ikame etmeye çalışmak, normal olarak gereksiz sayılırdı. Ancak ithalat, bu fonksiyonu göremez ve aksaklık olur veya olacağı beklenirse, o zaman ikame düşünülürdü (Genç, 2017, s.85).

Fiskalizm (Gelir Arttırma) İlkesi

Osmanlı iktisadi politika kararlarını yönlendiren ikinci ilke devlet varidatını azamileştirerek siyasi yapıya istikrar kazandıran "fiskalizm"dir (Toprak, 2002, s.222). Bir başka deyişle, hazine gelirlerini mümkün olduğu kadar yüksek düzeye çıkarmak ve ulaştığı düzeyin altına düşmesini engellemek diye özetleyebileceğimiz 'fiskalizm"dir. Hazine gelirlerini arttırmak, üretim kapasitesinin ve parasal mübadele hacminin genişleme temposuna bağlı kaldığı için, Osmanlı ekonomisinde son derece zor ve sınırlı idi. Bu sebeple Osmanlı fiskalizmi, zaruri olarak dar sınırlar içinde kaldı. Daha ziyade gelirleri düşürmeme ve harcamaları kısma yönünde derinleşti. Başlangıçtan beri mevcut bulunmakla beraber fiskalizm, devletin ihtiyaçları arttığı oranda belirginleşti ve iktisadi faaliyetlin her safhasında adeta meşruiyetin temeli haline geldi (Genç,2017, s.85).

Tradisyonalizm (Gelenekçilik) İlkesi

Osmanlı iktisadi politika kararlarına hâkim olmuş üçüncü ve son ilke Tradisyonalizm "gelenekçilik" dir. Bunu, sosyal ve iktisadi ilişkilerde ilk iki ilkenin etkileri ile yavaş yavaş ulaşılan dengeleri, mümkün olduğu ölçüde muhafaza etme, değişme eğilimlerini engelleme ve herhangi bir değişme ortaya çıktığı takdirde, tekrar eski dengeye dönmek üzere değişmeyi ortadan kaldırma iradesinin hâkim olması diye tanımlayabiliriz. Tradisyonalizm, Osmanlı klasik çağından 18. yüzyıl sonlarına kadar uzun süre boyunca değişmeden kalan başvuru çerçevesini oluşturan üçüncü ilke olmuştur (Genç,2017, s.86).

Esnaf Teşekkülleri ve Ekonomik Yapı

Osmanlı devleti türünden olan devlet, **a)** kendi hazinesi için tarımsal üretimi kontrol altına alınca, **b)** seferleri için ordusuna malzeme ve teçhizat sağlamak için zanaat piyasasına hakim olunca **c)** cami, medrese, han, hamam,

çeşme, köprü, su yolu, tersane, liman, gemi, yelken, çadır, kılıç, zırh gibi zanaat işlerinin üretimi piyasasına girince, **d**) mücevherat, altın, gümüş, değerli taşlar, ipekli, kürk gibi lüks giyimin ve süs eşyasının en büyük müşterisi olunca, kısaca hem tarım, hem kent ekonomisini kendine bağlı hale getirirse, hatta bu ekonomilerin tekel yönlencisi de olursa orada ne feodal ekonomiden, ne de serbest işçi emeği piyasa mekanizmasına göre işleyen bir emtia üretimi kapitalizminden söz etmek mümkündür. Osmanlı ekonomisi kısmen "tüketim için üretim yapan" kapalı bir ekonomi, kısmen de "devlet için emtia üretimi yapan" kent ekonomisinden teşekkül etmektedir (Berkes,2016, s.34).

Bu bağlamda, Orta Doğu şehirlerine, dolayısıyla Osmanlı 'da da egemen olan üretim ve dağıtım tarzı temel şekli ile daha önce de belirtildiği gibi hırfet/esnaf sistemine dayanmakta idi. Rekabeti ortadan kaldıran hırfet sistemi, toplumun uyumunu ve geçimini güvence altına alan ideal bir düzendi. Rekabet ve kazanç hırsı, bu yönetim ve sosyal düzeni kökünden yıkacak bir suç gibi karşılanıyordu. Hırfet yönetimine bağlı zanaatkar veya satıcı esnaf arasında egemen "fütüvva" ahlakına göre, kazanç peşinde koşmak, geçineceğinden fazla kazanmaya çalışmak, ahlaki noksanların kaynağı sayılıyordu. Bu nedenle hırfet üyeleri fazla zenginleşeni aralarından çıkarır, tüccar sayarlardı. Tüccarın kazancı, bir çeşit vurgunculuk, spekülasyon ürünü kanun dışı kazanç sayılıyordu. El emeği ile, alın teri ile kazanılan şey, kanuna ve toplum vicdanına uygun bir kazanç sayılıyordu (İnalçık,2012, s.265).

Rekabeti önlemek aralarından birinin sivriliip daha çok üretim yapmasına daha fazla kazanmasına engel olmak için hırfet erbabı ham maddeyi hırfetin başkanı eliyle toptan alır, herkesin gözü önünde bölüştürür ve yapılan mal hırfet adına belli bir yerde satılırdı. Yapılan malın kalitesinde ve biçiminde kesinlikle değişiklik yapılmasına izin verilmez, üretim kontrol edilirdi. Bunun nedeni malın kalitesini korumak olduğu gibi, aralarından birinin daha çok sürüm yaparak pazar dengesini bozmasını önlemektir; alıcı sınırlı olduğundan birisinin daha fazla satması diğerinin aç kalması sonucunu verebilirdi. İşte bunun içindir ki, bu sosyal çevre yani kasaba pazarı her zaman "daha fazla kâr" ilkesine düşmandı.

Diğer taraftan devlet, fiyat kontrolü "hisba" görevini yerine getirmek adına, yeni akımlara karşı hırfet erbabı tarafından sürekli harekete geçmeye çalışmış ve gerçekte her zaman hırfetleri desteklemiştir. Devlet bu amaçla kadı kontrolünde bir memur, "muhtesib" tayin ederdi. Kadı ve muhtesib haklı fiyatı saptama ve kontrol göreviyle yükümlüdürler. Bu durumda hırfet

sistemi kapitalist düşünceye karşı bir sistemdir diyebiliriz (İnalçık, 2012, s.275).

Osmanlı ekonomik yapısı Orta-Doğu imparatorluklarındaki geleneksel sistemin bir örneğidir. Devlet, kendi mali-siyasi amaçlarına bağlı kalarak, üretim ve dağıtımını yakından kontrol etmeye çalışmaktadır. Şunu da eklemek gerekir ki, değişen koşullar altında, bu politika çok defa ekonomik kurullarla çatışma haline gelmiş, devlet ve halk için güç durumlar ortaya çıkmıştır. Devlet üretim sisteminde yalnız hırfet sistemine, yani kısıtlı bir pazar için kısıtlı üretim sistemine, bunun sonucu olarak hisbaya ve geleneksel yöntemlere bağlı kalmıştır. Fakat, büyük şehirlerin ve dış pazarın gittikçe artan talebi karşısında ekonomik kanunlar ağır basmış ve bunun etkisi altında, tabii olarak bazı hırfetlerde dikkate değer gelişmeler izlenmiş ve devlet yeni problemleri yine hırfet sistemi içinde çözmeye çalışmıştır. Bununla beraber hiçbir zaman çağdaş Avrupa'da görüldüğü gibi merkantalist (17. Yüzyılda Avrupa'da gerçekleşen ticari kapitalizm) bir ekonomi sistemine yönelmeyi asla düşünmemiştir (İnalçık ,2012, s.294). Merkantalist siyaset Osmanlı Devleti'nin uyguladığı kapitülasyon siyasetinin tam tersi olan bir siyasettir (Berkes,2016, s.173). Osmanlılarda endüstri üretimiyle uğraşan en zengin hırfet mensupları örneğin kadife dokuyucuları dahi büyük kapital sahipleri değildiler ve gittikçe genişleyen yatırımlar meydana getirmeyi ve bunun için dış pazarlarda devletin koruma ve desteğini beklememişlerdi. Avrupa'da yükselen burjuvazi ve merkantalizm (Ticari kapitalizm) gelişimi Osmanlılara yabancıdır. Gerçi hükümet altın ve gümüşün imparatorluk içinde çoğalması gereğini kuvvetle duyduğundan kıymetli madenler ve yabancı paralar için gümrük bağışıklığı tanımış kıymetli madenler ithalatını bir siyaset olarak desteklemiş, fakat kıymetli maden çekmenin kapitalist üretim sistemi ve ihracat politikasıyla bağlantısını kavrayamamış görünmektedir.

Yerli endüstrinin büyümesi için gittikçe genişleyen bir dış pazar gereksinimi hiçbir zaman düşünülmemiştir. Çünkü iç pazar ihtiyaçlarını önde tutan bir hırfet sistemine bağlı kalınmaktadır. Osmanlıların 16. yüzyılda kapitülasyonları Batı devletlerine iyi bir politika eseri imiş gibi severek bağışlamaları Osmanlı iktisadi ve ticari politikasının temel ilkesini açıklar: İç pazarda bolluk düşüncesi temel iktisadi kaygıdır (Daha önce belirtildi) Osmanlı Devleti 19. Yüzyılda Tanzimat Dönemine kadar hırfet sistemine sıkı sıkıya bağlı kalmış, endüstri kapitalizmine götürebilecek koşullara karşı durmuştur (İnalçık, 2012, s.294).

Esnaf Teşekkülleri ve Devlet

Devletin gücünün sınırlı olduğu 14. ve 15. yüzyıllarda loncalar/esnaf teşekkülleri /hirfet daha özgür ve daha güçlüydüler. Osmanlı toplumunda merkezîyetçilik eğilimlerinin güçlendiği 16. yüzyılda ise, devlet bir yandan loncalar dışından gelebilecek tehdit ve rekabete karşı loncaları desteklemiş, loncaların koydukları kuralların uygulanmasına, geleneksel lonca hiyerarşisinin korunmasına büyük önem vermiş öte yandan da loncaları daha yakından denetlemeye başlamıştır. Loncalara sağlanan devlet desteği ve loncaların üzerindeki devlet denetimi başkent İstanbul'dan uzaklaştıkça azalıyordu. Taşra kentlerinin esnaf loncaları üzerindeki devlet denetimi çok daha sınırlı kalıyordu.

Osmanlı yönetiminin loncaları bir yandan desteklerken öte yandan da denetlemeye çalışmasının dört temel nedeni vardı. Her şeyden önce kent nüfusunun temel tüketim gereksinimlerinin sağlanması, kentlerdeki iktisadi yaşamın canlı tutulması merkezi devlet için yalnızca iktisadi açıdan değil, siyasi açıdan da büyük önem taşıymaktaydı. Loncalar ise kentlerin iktisadi yaşamında çok önemli bir rol oynuyorlardı. İkinci olarak, sarayın, ordunun ve donanmanın temel gereksinimlerinin düzenli ve istikrarlı bir biçimde sağlanması devlet için büyük önem taşıyordu. Loncalar da bu işlevi yerine getirecek durumdaydılar. Üçüncü olarak, devlet loncalardan vergi toplamaktaydı. Kentlerdeki üretim ve ticaret faaliyetlerinin vergilendirilmesinde esnaf loncaları çok önemli bir rol oynuyorlardı. Nihayet loncalar, devletin kent nüfusunun ve kent ekonomisini denetleyebilmesi için elverişli bir araç durumundaydı. Kısacası loncalar, devletin korumaya ve sürdürmeye çalıştığı geleneksel düzenin vazgeçilmez bir parçasıydı.

Loncalar ise belirli konularda devletin desteğini aramakla birlikte genel olarak devlet müdahalelerine iyi gözle bakmıyorlar, gerektiğinde direniyorlar, özelliklerini korumaya çalışıyorlardı. Loncalar içinde Alevilik, Bektaşılık gibi devlet dini ortodox Sünnilikle (geleneksel Sünnilik) çelişen akımların yaygın olması devletle loncalar arasındaki gerginliği ve karşılıklı kuşkuğu artırıyordu. Loncalar arasında dinsel akımlar yaygın olmakla birlikte lonca üyelerinin tümüyle Müslüman olduklarını düşünmek yanlış olur. İstanbul ve Anadolu loncalarında Rum ve Ermenilere, Balkanlarda Sırp, Bulgar ve diğer Hıristiyan üyelere yaygın olarak rastlanmaktaydı.

Diğer taraftan daha önce de belirtildiği gibi ihtisab kurallarının saptanmasında ve uygulanmasında devlet, loncalarla birlikte hareket eder, en önemli kararlar kadı tarafından lonca temsilcileriyle birlikte verilirdi.

İhtisab uygulamaları içinde en önemlisi üretilen malların kalite standartlarına ilişkin düzenlemelerdi. Bu düzenlemelere “narh” adı verilirdi. Narh uygulamalarıyla devlet kendi halkını fiyat artışlarına ve fiyat dalgalanmalarına karşı korumayı ve böylece kentte toplumsal ve siyasi istikrar sağlamayı amaçlıyordu. Bu amaçla esnaf sık sık teftiş edilir, fiyatlar ve kullanılan ağırlıklar denetlenir, istifçi ve karaborsacılar izlenir, tedavüldeki çeşitli paraların değerleri saptanırdı. Narh uygulamaları için talep bir ölçüde de loncaların kendilerinden gelmekteydi. Çünkü bu uygulamalar sayesinde kimi ustaların aşırı karlar elde etmeleri ve ustalar arasında büyük farklılıkların ortaya çıkması engellenmiş oluyordu. Narh uygulamaları ve daha genel olarak ihtisab düzeni 19. yüzyıl ortalarına kadar sürmüştür.

Loncaları korumak amacıyla devlet ham madde piyasalarına da sık sık müdahale etmiştir. Bu müdahaleler sarayın, ordunun veya başkent İstanbul'un gereksinimler söz konusu olduğunda daha da yoğunlaşırdı (Pamuk, 2011, s.62).

Esnaf Teşekküllerinin (Loncaların) Sona Ermesi

17. yüzyılda merkezi devletin gücünün gerilemesiyle birlikte, özellikle taşra kentlerinde devletin loncalar üzerindeki denetimi ve lonca yönetimine sağladığı destek kaybolmaya başladı. Bu durumda üyelerin faaliyetlerini denetlemeyi amaçlayan lonca kurallarının da gevşediği hatta bir bölümünün geçerliliklerini tümüyle yitirdikleri, loncalara bağlı büyüklü küçüklü üretim birimlerinin ya da imalathanelerin lonca denetiminden daha özerk bir biçimde çalışmaya başladıkları tahmin edilebilir (Pamuk, 2011, s.161).

Buna karşılık 18. yüzyılın büyük bir bölümünde Anadolu ve Balkanları etkisi altına alan genel iktisadi genişleme ve canlılık kentlerdeki zanaatlar üretimini de etkilemiş örneğin pamuklu ve yünlü dokumacılık dallarında pek çok kentte üretim artmış, yeni imalathaneler kurulmuştur.18.yüzyılda Anadolu zanaatları Avrupa mamul mallarının rekabetinden henüz etkilenmeye başlamamıştı (Pamuk, 2011, s.160).

19. yüzyıl öncesinde olduğu gibi Tanzimat Fermanı ve sonrasında da merkezi devletin ekonomiye ilişkin politikalarını siyasal, askeri ve mali öncelikleri yönlendiriyordu. Vergi gelirlerinin artırılmasının yanı sıra, güçlü bir ordunun kurulması sarayın ve kentlerin işesinin sağlanması merkezi devlet açısından en önemli amaçları oluşturuyordu. Nitekim 19. Yüzyılın ilk yarısında devletin başlattığı sanayileşme girişimlerinin hedefi de ordunun ve devletin gereksinimlerini karşılamaktı.

1820'lerden Birinci Dünya Savaşı 'na kadar geçen yaklaşık yüzyıl boyunca Batı Avrupa ülkelerinden ithal edilen mamul malların hacmi hızla genişledi. Sanayi Devrimi'nin ürünlerinin rekabeti karşısında zanaatlara dayalı üretim faaliyetleri kimi dallarda direnebilmiş pek çok dalda gerilemiş, kimi dallarda da tümüyle yıkılıp gitmiştir. Ulaşım kolaylıkları nedeniyle ilk aşamada İstanbul ile Anadolu'nun kıyı bölgeleri, daha sonraları demiryollarının ulaşabildiği iç bölgeler ithal mallarının rekabetinden en fazla etkilenen alanlar oldu. Aynı biçimde ulaşım maliyetlerinin fazla önem taşımadığı örneğin tekstil gibi üretim dallarında ithal mallarının darbesi daha güçlü olmuş, buna karşılık ulaştırma maliyetlerinin önemli bir engel oluşturduğu dallarda Avrupa mallarının rekabeti sınırlı kalmıştır.

Kentlerdeki zanaatların ithal mallarının rekabeti karşısında gösterdikleri direnişi de vurgulamak gerekiyor. Pek çok üretim dalında yerel zanaatlar direnmeye ve ortaya çıkan yeni koşullara uymaya çalışmışlardır. Örneğin dokumacılık dalını ele alacak olursak, ithal mallarının rekabeti karşısında kentlerdeki zanaatların toplam tüketim içindeki payı sürekli olarak gerilemiştir. Ancak, kentlerdeki imalathaneler ithal malı iplik kullanarak, yerel beğenilere yönelik kumaşlar dokuyarak ve hepsinden önemlisi daha düşük ücretleri ve karları kabullenerek varlıklarını sürdürmüşlerdir. Daha genel olarak bakıldığında ithal malların rekabeti karşısında zanaatların emek yoğun dallarda ve süreçlerde uzmanlaşmaya başladıkları görülmektedir (Pamuk, 2011, s.225).

Diğer taraftan 19.yüzyılda merkezi devletin loncalara karşı tavrını da geleneksel öncelikleri belirlemiştir.19. yüzyıl öncesinde ordunun sarayın ve kentlerin iâşesi açısından merkezi devletin loncalara gereksinimi vardı. Merkezi devlet loncaları hem denetlemek hem de desteklemektedir. Ancak 19. yüzyılda mamul mallar ithalatı hızla genişleyince, loncalar iâşe konularındaki önemlerini yitirdiler. Lonca üretiminin dış rekabete karşı korunması merkezi devlet için önemli bir öncelik oluşturmadı (Pamuk,2011, s.202).

Bununla birlikte Tanzimat 'tan sonra liberal ekonominin prensiplerine uyularak devletin loncalarla müştereken, gerek kalite normlarının ve gerekse fiyatların tespitine dikkat etmesi demek olan narh uygulaması kaldırıldı (Temmuz 1865'de ekmek hariç hepsinden). Ekonomik bünyedeki değişme dolayısıyla olacak ki bazı maddeler ilk anda ucuzladı. Gedik usulü de lağvedildi (Sanata ait alet, edevatı içeren belli dükkân ve iş yerleri: gedik). Buna rağmen endüstrileşen bir toplumda lonca düzeninin ilgasıyla aynı anlama gelen uygulamalar Osmanlı Devleti'nde loncaları ve düzenin kalıntılarını son zamanlara kadar temizleyememiştir. Örneğin bazı zaruri maddeler

üzerinde narh uygulamasına zaman zaman başvurulduğu gibi, gerek 19. yüzyılın ikinci yarısında gerekse Meşrutiyet devriminde lonca heyetlerinin başına kethüda tayinine devam edildi ve İttihat ve Terakki bile bu organize grupları kendi politikasına uygun bir şekilde kullanmak bakımından bu düzenden yararlandı. 1860'da Mithat Paşa "Gedikler Nizamnamesi" ile esnafı yeniden organize etmek istiyordu. Nihayet 1879 'da "İstanbul Ticaret Odası" kurularak esnaflar burada örgütlenirdi. 1910 yılında esnaf cemiyetleri kurularak 1913 yılında gedik usulü tamamen ve fiilen lağvedildi. Böylece Tanzimat'tan beri başlayan bu süreç kesinlikle sonuca bağlandı.

Osmanlı Devlet adamları Tanzimat'ın başlangıcından beri lonca esnafını sanayinin ıslahı meselesinde temel taşı olarak kullanmak istemiştir. Oysa ağır sanayiye geçmek, esnafın tasfiyesiyle mümkündü. Buna rağmen sanayi kuramayan toplum bu geniş zümreyi sefaletle terk etmeye de cesaret edememiştir (Ortaylı, 2007, s.114).

Sonuç

Özellikle Türklerin Orta Asya'dan Anadolu'ya göçüyle yani 11. yüzyıldan itibaren Anadolu'da gelişen örgütlenme biçimi olan "ahîlik" fütüvvet, ahlak, dayanışma anlayışına dayalı İslami bir esnaf teşkilatıdır. Ahilik 15. yüzyıldan sonra yerini "lonca" düzenine bırakmıştır.

Osmanlı'da üretim faaliyetlerinin amacı ülke içinde mal ve hizmet arzının mümkün olduğu kadar bol ve ucuz olmasını sağlamaktı. Bu bağlamda yurt içi mal arzını mümkün olduğu kadar yüksek tutma amacına uygun olarak ihracat teşvik edilen ve kolaylaştırılan değil aksine yasaklar, kotalar ve ihracat resimleriyle sınırlandırılan bir faaliyet olarak düzenlemelere tabi tutular, buna karşılık ithalat arzu edilen bir faaliyet olarak görülürdü. Bu nedenle Avrupa'da yükselen burjuvazi ve merkantalizm gelişimi Osmanlılara yabancıdır.

Devletin gücünün sınırlı olduğu 14. ve 15. yüzyıllarda loncalar daha özgür ve daha güçlüydüler. Osmanlı toplumunda merkezîyetçilik eğilimlerinin güçlendiği 16. yüzyılda ise devlet bir yandan loncalar dışından gelebilecek tehdit ve rekabete karşı loncaları desteklemiş, loncaların koydukları kuralların uygulanmasına, geleneksel lonca hiyerarşisinin korunmasına büyük önem vermiş, öte yandan da loncaları daha yakından denetlemeye başlamıştır.

Devletin denetleme mekanizmaları içinde yer alan ihtisab uygulamaları içinde en önemlisi, üretilen malların kalite standartlarına ve fiyatlarına

ilişkin “narh” düzenlemeleri idi. Narh uygulamalarıyla devlet, kendi halkını fiyat artışlarına ve fiyat dalgalanmalarına karşı korumayı ve böylece kentte toplumsal ve siyasal istikrar sağlamayı amaçlıyordu.

1820’lerden Birinci Dünya Savaşı’na kadar geçen yaklaşık yüzyıl boyunca Batı Avrupa ülkelerinden ithal edilen mamul malların hacmi hızla genişlemiştir. Sanayi Devriminin ürünlerinin rekabeti karşısında zanaatlara dayalı üretim faaliyetleri kimi dallarda direnebilmiş, pek çok dalda gerilemiş kimi dallarda da tümüyle yıkılıp gitmiştir.

Bu arada 19. yüzyılda merkezi devletin loncalara karşı tavrını da geleneksel öncelikleri belirlemiştir. 19. yüzyıl öncesinden ordunun, sarayın ve kentlerin iâşesi açısından merkezi devletin loncalara gereksinimi vardı. Ancak 19. yüzyılda mamul malların ithalatı hızla genişleyince loncalar iâşe konularındaki önemlerini yitirdiler. Lonca üretiminin dış rekabete karşı korunması merkezi devlet için önemli bir öncelik oluşturmadı. Böylece loncalar hemen her dalda varlıklarını 20. yüzyıla kadar sürdürebilmişlerdir.

Kaynakça

- Akdağ, M. (2014). *Türkiye'nin iktisadi ve içtimai tarihi*, (2. Basım), İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Bayram, M. (1991). *Ahi Evren ve ahi teşkilatının kuruluşu*. Konya: Damla Matbaacılık.
- Berkes, N. (2016). *Türkiye iktisat tarihi*, (2. Basım), İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Demir, F. (2012). Çalışma hayatında çocukların korunması. *Dokuz Eylül Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 12, 547-577.
- Dilic, S. (1991). *Sosyal güvenlik*. Ankara: Kamu-İş Yayınları.
- Genç, M. (2017). Osmanlı İmparatorluğu’nda devlet ve ekonomi, *Osmanlı Devleti'nin Kuruluşunun 700. Yılına Armağan*, 14. Basım İstanbul: Ötüken Neşriyat.
- Goshgarian, R. (2017). *Anadolu Selçukluları ortaçağ Ortadoğu’sunda saray ve toplum*; Editörler:A.C.S. Peacock-Sara Nur Yıldız, Çeviren : A.Sait Aykut. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- İbni Battuta Seyahatnamesi (1958). *The travels of Ibn Battuta* ;(Çeviren: A.R.Gibb-C.F.Beckhingham),I IV,Londra.
- İnalcık H. (2012). *Devlet -i Âliyye Osmanlı imparatorluğu üzerine araştırmalar -I*. 50. Baskı. İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- İnalcık, H. (2017). *Osmanlı ve modern Türkiye-araştırmalar-* 4-Baskı. İstanbul: Timaş Yayınları.
- Ortaylı, İ. (2006). *Son imparatorluk Osmanlı*;4. Baskı, İstanbul: Timaş Yayınları.
- Ortaylı, İ. (2007). *Osmanlı barışı*; 2. Baskı. Timaş Yayınları.

- Pamuk, Ş. (2011). *Osmanlı –Türkiye iktisadi tarihi 1500-1914*, 7. Baskı. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Saymen F.H. (1954). *Türk iş hukuku*. İstanbul: İsmail Akgün Matbaası.
- Toprak Z. (2002). *Türkiye tarihi 3 Osmanlı devleti 1600-1908*; 7.Basım. İstanbul: Cem Yayınevi.
- Tuncay A.C. ve Ekmekçi, Ö. (2005). *Sosyal güvenlik dersleri*; Güncelleştirilmiş 11.Baskı, İstanbul: Beta Basım Yayım Dağıtım A.Ş.